

Дідух Сергій Мирославович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки промисловості, Одеський національний технологічний університет
Мініна Вікторія Олександрівна, аспірантка кафедри економіки промисловості, Одеський національний технологічний університет

Didukh Serhii, Doctor of Economics, Associate Professor, Odessa National Technological University <https://orcid.org/0000-0003-1534-0975>
Minina Victoria, Graduate student, Odessa National Technological University <https://orcid.org/0000-0003-0045-7994>

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ ГАЛУЗІ
CURRENT DIRECTIONS OF INCLUSIVE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES OF UKRAINE IN THE AGRICULTURAL INDUSTRY

Дідух С. М., Мініна В. О. Актуальні напрями інклюзивного розвитку малих і середніх підприємств України в агропродовольчій галузі. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Том 8. № 3. С. 221 – 227.

Didukh S., Minina V. Current directions of inclusive development of small and medium-sized enterprises of Ukraine in the agricultural industry. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2023. Volume 8. № 3, pp. 221 – 227.

Метою статті є дослідження ролі малих і середніх підприємств у формуванні системи інклюзивного розвитку агропродовольчої галузі, а також визначення актуальних напрямів інклюзивного розвитку МСП України в умовах повномасштабної війни та післявоєнної відбудови. У роботі використані такі методи дослідження: оглядово-аналітичний, абстрактно-логічного узагальнення, графічний метод, системного аналізу та синтезу. У роботі визначено інституціональні передумови виникнення концепції інклюзивного розвитку та окреслено основні стратегії інклюзивного розвитку, узагальнено наукові підходи до трактування категорії «інклюзивний розвиток», представлено концептуальну модель інклюзивного розвитку МСП в Україні, визначено роль МСП у формуванні інклюзивного середовища агропродовольчого сектору. У статті окреслено наявні та перспективні механізми державної підтримки МСП в умовах війни, а також роль МСП агропродовольчої галузі у повоєнній відбудові країни. Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні основних напрямів забезпечення розвитку малих і середніх підприємств в умовах формування інклюзивної економіки, удосконаленні інструментарію оцінювання рівня інклюзивного розвитку МСП, а також обґрунтуванні моделі інклюзивного розвитку малих і середніх підприємств агропродовольчої галузі.

Ключові слова: малі та середні підприємства, інклюзивний розвиток, інклюзія, концепція інклюзивного розвитку, модель інклюзивного розвитку, агропродовольча галузь, агропродовольчі підприємства.

The article is devoted to studying the critical role played by small and medium-sized enterprises (SMEs) in forming the system of inclusive development of the agro-food industry in Ukraine. The urgency of this issue becomes evident in the conditions of a full-scale war and the need for post-war reconstruction. To achieve this goal, the work uses various research methods, including survey-analytical, abstract-logical generalization, graphic method, system analysis, and synthesis. In this work, the institutional prerequisites of the concept of inclusive development were determined, strategies in this direction were outlined, and scientific approaches to interpreting the term "inclusive development" were generalized. We offer a conceptual model of the inclusive development of SMEs in Ukraine and have identified the role of SMEs in forming an inclusive environment of the agro-food sector. The development of SMEs in the agri-food industry should be based on inclusiveness, which involves including different groups of society, ensuring equal opportunities, and supporting participation in entrepreneurship. The agri-food sector requires the ability of SMEs to develop sustainably and innovate. Inclusive development should focus on creating conditions for innovative growth, which will contribute to the competitiveness of enterprises. It is essential to emphasize the role of SMEs in fulfilling the social mission, mainly promoting the preservation and development of regional communities, and ensuring quality products and employment. Effective inclusive development involves establishing partnerships between SMEs, the public sector, and government institutions and ensuring access to financial, technological, and educational resources. The inclusive development of SMEs in the agri-food sector must consider gender aspects, promoting equal access of women and men to entrepreneurial activities. The article also analyzes the existing and prospective state support mechanisms for SMEs in wartime. We consider how SMEs can influence the country's post-war reconstruction in the context of the agri-food industry. Our further research will be aimed at substantiating the main directions of SME development in the conditions of an inclusive economy, improving the toolkit for assessing the inclusive development of SMEs and substantiating the model of inclusive development of SMEs in the agri-food industry.

Keywords: small and medium-sized enterprises, inclusive development, inclusion, concept of inclusive development, model of inclusive development, agri-food industry, agri-food enterprises

Вступ

Актуальність наукових і практичних завдань у сфері розвитку малих і середніх підприємств (МСП) в агропродовольчій галузі на сьогодні визначається необхідністю розроблення теоретико-методологічних засад і механізмів їх трансформації. Одним з центральних завдань є створення стратегій розвитку, спрямованих на забезпечення сталого та інклюзивного розвитку в

© Дідух Сергій Мирославович, Мініна Вікторія Олександрівна, 2023

цьому секторі економіки. Цей процес передбачає не лише пасивне використання наявних стратегій, але й їх активну трансформацію відповідно до сучасних викликів і тенденцій. Основним завданням є створення умов для активної участі МСП у формуванні системи інклюзивного розвитку та впровадження її у функціонування агропродовольчого сектору. Це включає в себе розроблення та впровадження новаторських рішень, які сприятимуть підвищенню ефективності та конкурентоспроможності підприємств, а також рівню інклюзивності в агропродовольчій сфері. Враховуючи важливість концепції інклюзивного розвитку для гармонійної розбудови економіки України в інтересах усіх суб'єктів соціуму, необхідно звернути увагу на невирішені питання, зокрема проблему доступу до ресурсів для малих і середніх підприємств, зокрема до фінансування, необхідного для розвитку їхнього бізнесу та досягнення успіху. Це питання потребує детального аналізу та дослідження, щоб розробити ефективні механізми підтримки МСП у забезпеченні фінансових ресурсів для їхнього стабільного зростання.

Крім того, дуже важливо приділити належну увагу ролі державного регулювання та політики в інклюзивному розвитку МСП. Правильна державна підтримка та політика можуть створити сприятливі умови для діяльності МСП та забезпечити рівні можливості для всіх груп населення. Це охоплює створення сприятливих умов для їхнього функціонування, а також допомогу у забезпеченні рівних можливостей для всіх громадян, незалежно від їхньої соціальної та економічної ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним аспектам, проблемам і перспективам інклюзивного розвитку суб'єктів господарювання, формуванню методичних підходів до розбудови інклюзивної економіки присвячені роботи низки зарубіжних та українських науковців, зокрема: Д. Асмоглоу та Д. Робінсон [1], Дж. Гупта [2], Т. МакКінлі [3], Дж. Подест [4], Е. Райнерт [5], А. Базиліук [6], І. Бобух [7], С. Щегель [8], О. Вдовічена [9], П. Єщенко [10], Т. Зінчук [11], О. Прогнімак [12], О. Павлов [13], Н. Попадинець [14], О. Продіус [15] та ін.

Однак у наукових роботах недостатньо уваги приділено дослідженню ролі малих і середніх підприємств у формуванні системи інклюзивного розвитку агропродовольчої сфери.

Формулювання цілей статті

Метою цієї роботи є дослідження ролі малих і середніх підприємств у формуванні системи інклюзивного розвитку агропродовольчої галузі, а також визначення актуальних напрямів інклюзивного розвитку МСП України в умовах повномасштабної війни та післявоєнної відбудови нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасному світі, попри значний прогрес у різних сферах, проблема нерівності залишається актуальною. Соціальна і економічна нерівність є складними та взаємопов'язаними явищами, які негативно впливають на суспільство. Ці перешкоди обмежують можливості людей, підривають соціальну стабільність і загрожують розвитку націй.

Саме тому виникла необхідність у новому підході, який би поєднував економічний розвиток із соціальною справедливістю та екологічною рівновагою. 1983 р. Організація Об'єднаних Націй створила Міжнародну комісію з довкілля та розвитку, яку зазвичай називали Комісією Гарлем Брунтланн. Комісія випустила доповідь «Наше спільне майбутнє», де було дано одне з найперших визначень сталого розвитку: «процес змін, за яких використання ресурсів, спрямування інвестицій і технологічного розвитку й інституційні зміни гармоніюють між собою та покращують поточний і майбутній потенціал, щоб задовольнити потреби та прагнення людей» [16].

У XXI ст. починає формуватися концепція інклюзивного зростання та інклюзивної економіки. Її суть полягає в тому, що економічне зростання має супроводжуватися справедливим розподілом його результатів і можливостей для всіх верств населення. Поняття «інклюзивне зростання» вперше було використано у Звіті про світовий розвиток Світового банку за 2008 р. [17].

«Інклюзивний розвиток – це розвиток, який забезпечує рівний доступ до можливостей для всіх верств населення, особливо бідних та маргіналізованих, бере участь у прийнятті рішень та отримує вигоди від економічного зростання» [18], таке визначення було використано в доповіді Світового банку «Світовий розвиток-2006: Справедливість і розвиток», опублікованій 2005 р. Автори підкреслювали, що економічне зростання саме по собі не призводить до скорочення бідності та нерівності, адже для цього потрібні спеціальні стратегії інклюзивного розвитку. Вони пропонували такі варіанти стратегій, наведені в табл. 1.

Поступовий перехід від ідеї інклюзивного розвитку до концепції інклюзивної економіки відбувався у міру поглиблення наукових досліджень у цій сфері. Ініціювавши 2005 р. дискусію про інклюзивний розвиток, Світовий банк запустив процес вивчення політик та умов, необхідних для реалізації такої моделі зростання, але з часом стало зрозуміло, що для

досягнення стійкого інклюзивного розвитку потрібні системні зміни в економіці. Перехід до концепції інклюзивної економіки було задекларовано у звіті ОЕСР 2015 «All on Board: Making Inclusive Growth Happen» [19], де інклюзивна економіка розглядалася як така, що забезпечує рівний доступ до можливостей для всіх верств населення.

О. Павлов розглядає інклюзивний розвиток як «процес суспільних перетворень за активної участі всіх груп населення без обмежень за віковими, статевими, соціальними, політичними, релігійними, етнічними чи фізичними ознаками» [13].

Таблиця 1. Основні стратегії інклюзивного розвитку

№ з/п	Назва стратегії	Основні напрями діяльності
1.	Створення рівних економічних можливостей	Доступ до фінансових послуг, ринків, інфраструктури, підтримка підприємництва для малозабезпечених верств
2.	Інвестиції в розвиток людського капіталу	Розвиток систем охорони здоров'я та освіти, професійна підготовка
3.	Захист вразливих соціальних груп	Соціальний захист дітей, молоді, літніх людей, інвалідів
4.	Створення продуктивної зайнятості	Забезпечення гідної праці та дотримання трудових прав
5.	Гендерна рівність	Забезпечення рівних прав і можливостей для жінок
6.	Соціальний захист і забезпечення	Пенсії, соціальні виплати, медичне страхування, допомога безробітним
7.	Підзвітність державних інституцій	Боротьба з корупцією, прозорість, електронне урядування
8.	Залучення громадян	Громадські консультації, місцеве самоврядування, ініціативні групи
9.	Справедливий розподіл доходів	Прогресивне оподаткування, скорочення надмірної нерівності, соціальна відповідальність бізнесу

Джерело: складено на основі [16, 18].

Інклюзивний розвиток – комплексна категорія, у трактуванні якої доцільно виділити певні дискусійні аспекти. По-перше, використання науковцями поняття «інклюзивний розвиток» (у тих випадках, де розвиток набагато ширше поняття, ніж зростання та навіть може означати стійкий стан розвитку або спаду), «інклюзивне зростання» (застосовується тоді, коли основна увага приділяється як збільшенню зростання, так і спільному зростанню на основі, наприклад, можливості зайнятості для всіх і механізмів перерозподілу) чи «інклюзивне багатство» (включає аргумент про те, що інвестиції в економічне зростання можуть виступати мірою багатства). На нашу думку, «інклюзивний розвиток» є більш широким комплексним поняттям, аніж «інклюзивне зростання», оскільки включає не лише кількісний аспект, але й якісне покращення стандартів, упорядкування суспільних норм та вдосконалення інституційних засад з урахуванням інтересів різних верств та економічних контрагентів різного рівня (рис. 1).

Рис. 1. Екостійка інклюзія: синтез сталого та соціально-справедливого розвитку

Джерело: розроблено авторами.

На нашу думку, впровадження принципів інклюзивності має відбуватись в інтересах широкого кола зацікавлених осіб. Побудова інклюзивних інститутів має відбуватись в інтересах суспільства загалом, оскільки це дозволяє створити нові засади розвитку, зменшити соціальну напругу та створити передумови для гармонійного та довгострокового зростання на основі активної та усвідомленої праці людей, які раніше не брали участі у розподілі результатів економічного зростання [20].

В агропродовольчій сфері проблема інклюзивного розвитку пов'язана з певною суперечливістю завдань зміцнення продовольчої безпеки, забезпечення адекватної кількості продуктів харчування в різних регіонах світу і збереження належного рівня зайнятості та добробуту працівників агропродовольчої галузі, а також функціонування малих і середніх підприємств у системі глобальної конкуренції. Засновуючись на принципах конкуренції, великий капітал агропродовольчого сектору прагне зайняти максимальну частку ринку, витискаючи конкурентів і поступово досягаючи монопольного становища. Це призводить до скорочення частки ринку для малих і середніх підприємств і монополізації доступу до земельних та інших ресурсів. Агропродовольчі холдинги зміцнюють свій контроль над логістичною мережею та інфраструктурою агропродовольчого ринку. Здійснюючи пошук максимального прибутку, корпорації можуть оптимізувати витрати на соціальні проекти та фінансування місцевих громад.

Дискримінація та нерівність в агропродовольчій сфері можуть бути викликані наявністю бар'єрів різного типу, зокрема спричинених наявністю екстрактивних інститутів [21].

Наприклад, провідні українські агрохолдинги мають доступ до міжнародних ринків капіталу та залучають довгостроковий позиковий капітал вартістю 6,25% («МХП») [22] або 6,625% («Кернел»). Тоді як підприємства малого та середнього розміру не мають доступу до довгострокового кредитування та позичають капітал під 12,5-22,6% річних [23].

Для забезпечення інклюзивного розвитку агропродовольчого сектору необхідно збалансувати різноманітні завдання, що стоять перед ним, зокрема, врахувати ефективний механізм регулювання та політики, спрямованих на підтримку малих і середніх підприємств. Крім того, слід забезпечити ефективний контроль за монополістичними тенденціями та захист інтересів конкуренції, зокрема, створюючи необхідні умови для здійснення справедливої конкуренції на ринку.

Малим і середнім підприємствам слід надавати підтримку і стимули для розвитку, зокрема, забезпечувати доступ до фінансових ресурсів та землі, а також стимулювати їхню участь у соціальних проєктах і розвитку місцевих громад. Це допоможе забезпечити більш справедливий і рівномірний розвиток агропродовольчої галузі, підтримувати продовольчу безпеку та підвищити добробут усіх груп населення.

Малий і середній бізнес визначає темпи економічного зростання, структуру і якість ВВП. Його важлива функція – це формування валового внутрішнього продукту країни, створення робочих місць і забезпечення зайнятості населення. Надзвичайно важлива роль малого підприємництва в згладжуванні коливань економічної кон'юнктури, за його посередництва відбувається збалансування попиту та пропозиції, особливо в умовах кризових ситуацій.

Сучасні умови господарювання вимагають активного розвитку МСП як важливого фактора економічного прогресу в агропродовольчій галузі. Конкурентоздатний сектор малого та середнього бізнесу є вагомим складовою сучасної економіки країни. Тому багато розвинених країн керуються принципом «think first small» у своїй стратегії розвитку.

Розвиток малого і середнього бізнесу сприяє зростанню конкуренції та підвищенню ефективності ринкової економіки, оскільки коли на ринку працює багато малих і середніх підприємств, споживачі мають більший вибір, а компанії мають конкурувати за клієнтів, пропонуючи кращі ціни, якість та сервіс, крім того, малі компанії швидше реагують на зміну кон'юнктури, освоюють ніші, непривабливі для великого бізнесу, і здатні оперативно переорієнтовувати виробництво під попит. Бізнес сприяє розвитку конкуренції, обмежує монополізм великого капіталу та стимулює впровадження інновацій, а зростання зайнятості підвищує доходи і платоспроможний попит населення, розвиток економіки та подальше створення робочих місць, а також активно працевлаштовують представників вразливих груп, які мають проблеми з пошуком роботи – молодь, людей без досвіду, жінок, осіб передпенсійного віку, що говорить про високий рівень інклюзивності.

Створення одного робочого місця у малому чи середньому бізнесі потребує значно менших стартових інвестицій, ніж у великих корпораціях. Водночас великому бізнесу складніше нарощувати зайнятість через бюрократію та організаційну інерцію. Малі підприємства, що працюють у локальних ринкових нішах і задовольняють специфічні потреби населення та бізнесу в регіонах, дозволяють створювати нові робочі місця навіть у невеликих населених пунктах. Водночас малі та середні агропродовольчі підприємства мають позитивний вплив на низку соціально-економічних параметрів розвитку країни, що пов'язано з такими особливостями діяльності вказаних суб'єктів господарювання

По-перше, агропродовольча галузь орієнтована на задоволення основних потреб людини, необхідних для її життєдіяльності, – потреб у харчуванні. Розвиток харчової промисловості безпосередньо пов'язаний з реалізацією таких Цілей сталого розвитку України, як подолання голоду та поліпшення здоров'я населення. Особливо це має важливе значення для України, яка характеризується низькими доходами населення, де витрати на харчування перевищують 50% від бюджету домогосподарств.

По-друге, агропродовольча галузь є трудомісткою, що створює значну кількість робочих місць, тому робить вагомий внесок у забезпечення зайнятості населення. В умовах, коли відбувається згортання виробничої діяльності у традиційних для України галузях важкої промисловості та загострюється проблема безробіття, малі та середні підприємства харчової промисловості стають вагомим сферою працевлаштування. Важливим є те, що цей вид промислового виробництва є поширеним в усіх регіонах України, в середніх і малих містах, тому розвиток харчової промисловості буде сприяти підвищенню рівня зайнятості саме на тих територіях, де найвищий рівень безробіття.

По-третє, агропродовольча галузь здатна створювати значний обсяг доданої вартості, що є надзвичайно актуальним завданням України з метою збільшення обсягу ВВП і більш ефективної участі у міжнародному розподілі праці. Україна має переважно сировинний експорт

товарів, однак найбільші зиски від інтеграції у світову економіку мають країни зі значною доданою вартістю товарів.

Загалом агропродовольча галузь є надзвичайно важливою для діяльності малого і середнього бізнесу, на необхідність розвитку якої наголошують у європейській стратегії «Європа 2020». Виробництво харчових продуктів не є капіталомістким видом діяльності, для забезпечення ефективної діяльності у ньому ефект масштабу не відіграє особливої ролі, тому тут переважають малі та середні підприємства, частка яких складає, відповідно, 81,5% і 17,4%.

Створення належних умов для розвитку виробництва харчових продуктів сприятиме розвитку малих і середніх підприємств, розвитку сільського господарства, кращому використанню сільськогосподарської продукції, вирощеній у домогосподарствах і підвищенню рівня зайнятості.

Інклюзивний контекст розвитку малого та середнього бізнесу в Україні означає створення умов, у яких кожна особа, незалежно від своїх особистих характеристик (раси, статі, інвалідності тощо), може брати участь у бізнесі як підприємець або співробітник.

Україна також активно працює над підтримкою МСП і сприянням інклюзивному розвитку. Уряд розробив національну програму підтримки МСП [24], яка передбачає надання фінансової допомоги та послуг, полегшення доступу до експортних ринків, а також надання консультацій і підтримки для розвитку бізнесу. Уряд України також активно сприяє зменшенню соціальної вразливості та сприяє інклюзивному економічному розвитку. Навіть під час повномасштабного вторгнення Росії на територію України держава намагається допомогти МСП [24]:

1. Державна програма релокації бізнесу – перенесення виробничих потужностей підприємств із зон бойових дій у більш безпечні місця.
2. Одноразові виплати роботодавцям і фізичним особам підприємцям.
3. Податкова лібералізація – на час воєнного стану платникам податку 1 та 2 групи надано право добровільно сплачувати єдиний податок, для платників податку 3 групи запроваджено податок з обігу 2%.

Рис. 2. Модель інклюзивного розвитку МСП в Україні
Джерело: розроблено авторами.

Розвиток МСП може бути забезпечений програмами підтримки, розробленими на національному (макро) рівні для забезпечення доступу до фінансів і кредитів, навчання та розвитку навичок. Фінансова підтримка важлива для розвитку підприємств, особливо якщо бізнес-ідея є інноваційною та потенційно прибутковою. Навчання та розвиток навичок також важливі для МСП, адже забезпечення доступу до освіти та підвищення кваліфікації робочої сили може залучити та розвинути високо-кваліфіковану робочу силу, що сприятиме розвитку та підвищенню конкурентоспроможності МСП.

На мікроекономічному рівні створення робочих місць для вразливих груп населення та дотримання принципів соціальної відповідальності є важливими елементами інклюзивного розвитку МСП. Забезпечення рівних можливостей для всіх груп населення зменшує соціальну вразливість і створює більш справедливу суспільну систему.

Метою сталого та інклюзивного розвитку МСП в умовах відновлення після війни є забезпечення регенерації та саморозвитку економічних систем на локальному рівні, і головними принципами цього процесу мають бути стійкість, самовідтворення, самозабезпечення, невідкладність змін, субсидіарність, децентралізованість і гнучкість. Елементи економічної моделі інклюзивного розвитку МСП України представлені в табл. 2. Для досягнення інклюзивного розвитку малого та середнього підприємництва в Україні необхідно:

- 1) забезпечити рівні можливості для всіх груп населення в доступі до ресурсів, фінансування та підтримки для підприємництва;
- 2) запровадити антидискримінаційну політику і законодавство, що гарантує захист прав бізнесменів незалежно від їхньої належності до різних соціальних груп;
- 3) надавати освітню та професійну підтримку для всіх, хто бажає стати підприємцем, зокрема інклюзивні програми для людей з інвалідністю;

4) сприяти розвитку інфраструктури та послуг, що враховують потреби різних груп населення, наприклад, створення доступних для всіх робочих місць та обслуговування;

5) підтримувати соціально відповідальні бізнеси, які активно долучають до розвитку спільноти та дбають про рівні умови праці для всіх своїх співробітників.

Таблиця 2. Економічна модель інклюзивного розвитку МСП України

№ п/п	Назва рівня	Назва елементу моделі	Коротка характеристика елементу
1.	Макро-рівень	Стратегія розвитку	Розвиток інфраструктури та регуляторного середовища для МСП
2.		Фінансова підтримка	Забезпечення доступу до фінансування та кредитів для МСП
3.		Навчання та розвиток кваліфікацій	Забезпечення доступу до освіти та розвитку кваліфікацій для МСП
4.	Мікро-рівень	Створення робочих місць	Створення робочих місць для уразливих груп населення
5.		Соціальна відповідальність	Забезпечення дотримання принципів соціальної відповідальності та створення рівних можливостей для всіх груп населення

Джерело: складено авторами.

Також важливо зазначити, що створення сприятливих умов для розвитку МСП сприяє поверненню тимчасових мігрантів в Україну. Тому для активізації розвитку МСП потрібно розглянути різні заходи, зокрема поліпшення бізнес-клімату, удосконалення правового середовища, ефективний контроль за обсягами продажів та оптимізацію системи оподаткування.

Отже, інклюзивний розвиток МСП може бути досягнутий за допомогою розвитку інфраструктури, регуляторного середовища, забезпечення фінансової підтримки, навчання та створення рівних можливостей для всіх груп населення.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Розвиток МСП в агропродовольчій галузі повинен базуватися на принципах інклюзивності, що передбачає включення різних груп суспільства, забезпечення рівних можливостей і підтримку участі у сфері підприємництва.

Агропродовольчий сектор вимагає від МСП здатності до сталого розвитку та впровадження інновацій. Інклюзивний розвиток має акцентувати на створенні умов для інноваційного зростання, що сприятиме конкурентоспроможності підприємств. Важливо підкреслити роль МСП у виконанні соціальної місії, зокрема сприянні збереженню та розвитку регіональних громад, забезпеченні якісної продукції та зайнятості.

Ефективний інклюзивний розвиток передбачає встановлення партнерських відносин між МСП, громадським сектором і державними інституціями, а також забезпечення доступу до фінансових, технологічних та освітніх ресурсів. Інклюзивний розвиток МСП в агропродовольчому секторі повинен враховувати гендерні аспекти, сприяючи рівному доступу жінок і чоловіків до підприємницької діяльності. Також він вимагає системної стратегії, яка сприятиме сталому зростанню, соціальній відповідальності та рівноправ'ю у сфері підприємництва.

Література

1. Acemoglu D., Robinson J. A. Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty. New York: Crown Publishing Group, 2012. 544 p.
2. Gupta J., Vegelin C. Sustainable development goals and inclusive development. *Environ Agreements*. 2016. № 16. P. 433. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10784-016-9323-z>.
3. McKinley T. Inclusive Growth Criteria and Indicators: An Inclusive Growth Index for Diagnosis of Country Progress. ADB Sustainable Development Working Paper Series. 2010. No. 14.
4. Podesta J. Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability. Center for American Progress. URL: <http://www.americanprogress.org/issues/economy/report>.
5. Райнерт Е. Як багаті країни стали багатими і чому бідні країни лишаються бідними. Київ: Темпора, 2015. 444 с.
6. Базиліук А.В., Жулин О.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Випуск 1. С. 19-29.
7. Бобух І.М., Щегель С.М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет. *Вісник Національної академії наук України*. 2018. № 7. С. 55-70.
8. Бобух І.М., Щегель С.М. Інклюзивність розвитку регіонів України: оцінка, рейтинги та перспективи. *Регіональна економіка*. 2019. № 4. С. 41-50.
9. Вдовічена О.Г. Інклюзивний розвиток-сучасна парадигма стійкого економічного зростання. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2018. Випуск 3. С. 17-29.
10. Єщенко П.С. Економічне зростання без розвитку: причини і шляхи інноваційного перетворення економіки. *Економіка України*. 2013. № 10. С. 4-20.
11. Зінчук Т.О. На початку пошуку стратегії інклюзивного зростання сільської економіки: світовий та європейський підхід. *Вісник Сумського нац. аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2016. Випуск 4. С. 132-137.
12. Прогнімак О.Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 187-197.
13. Павлов О.І., Дідух С.М. Інклюзивний розвиток України як система. *Проблеми економіки*. 2020. № 4 (46). С. 75-81.
14. Попадинець Н.М. Пріоритети інклюзивного розвитку регіонів України. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2019. Випуск 2 (80). С. 91-93.

15. Продіус О.І. Проблеми та перспективи інклюзивного розвитку в умовах глобалізації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Том 30 (69). № 4.
16. Report of the World Commission on Environment and Development. Our common future. 1987. URL: <https://ambiente.files.wordpress.com/2011/03/brundtland-report-our-common-future.pdf>.
17. World Development Report 2008: agriculture for development. World bank, 2008. URL: siteresources.worldbank.org/INTWDR2008/Resources/WDR_00_book.pdf.
18. Людський розвиток для всіх і кожного: Доповідь ООН. Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org/>.
19. All on Board: Making Inclusive Growth Happen. Oecd Organisation For Economic Co-Operation And Development. URL: <https://www.oecd.org/economy/all-on-board-9789264218512-en.htm>.
20. Дідух С.М., Лобоцька Л.Л., Мініна В.О. Інклюзивна економіка як нова парадигма сталого розвитку. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 3. С. 100-107.
21. Дідух С.М. Інклюзивний розвиток агропродовольчих вертикально-інтегрованих компаній України: монографія. Одеса: Астропринт, 2020. 332 с.
22. МХП: інформація про облігації. Mironivsky Hliboproduct. URL: <https://www.mhp.com.ua/uk/dlja-investoriv/infomratsija-pro-obligatsii>.
23. «Кернел» розмістив євробонди на \$ 300 млн зі ставкою купона 6,5 %. Інтерфакс-Україна. 2019. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/618733.html>.
24. Global Wealth Report 2016. Credit Suisse Research Institute. URL: <https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html>.

References

1. Acemoglu, D., Robinson, J.A. (2012). Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty. Crown Publishing Group. New York. USA.
2. Gupta, J., Vegelin, C. (2016). «Sustainable development goals and inclusive development». *Environ Agreements*. № 16. pp. 433. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10784-016-9323-z>.
3. McKinley, T. (2010). Inclusive Growth Criteria and Indicators: An Inclusive Growth Index for Diagnosis of Country Progress. ADB Sustainable Development Working Paper Series. No. 14.
4. Podesta, J. Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability. Center for American Progress. Available at: <http://www.americanprogress.org/issues/economy/report>.
5. Rajnert, E. (2015). *Yak bahati krainy staly bahatymy i chomu bidni krainy lyshaiut'sia bidnymy*. [How rich countries became rich and why poor countries remain poor]. Tempora. Kyiv. Ukraine.
6. Bazyliuk, A.V., Zhulyn, O.V. (2015). «Inclusive growth as the basis of socio-economic development». *Ekonomika ta upravlinnia na transporti*. Issue 1. pp. 19-29.
7. Bobukh, I.M., Schehel', S.M. (2017). «Strategic guidelines for the economic growth of Ukraine: inclusiveness as a key priority». *Visnyk Natsional'noi akademii nauk Ukrainy*. № 7. pp. 55-70.
8. Bobukh, I.M., Schehel', S.M. (2019). «Inclusiveness of the development of the regions of Ukraine: assessment, ratings and prospects». *Rehional'na ekonomika*. № 4. pp. 41-50.
9. Vdovichen, O.H. (2018). «Inclusive development is a modern paradigm of sustainable economic growth». *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*. Issue 3. pp. 17-29.
10. Yeschenko, P.S. (2013). «Economic growth without development: causes and ways of innovative transformation of the economy». *Ekonomika Ukrainy*. № 10. pp. 4-20.
11. Zinchuk, T.O. (2016). «At the beginning of the search for a strategy for the inclusive growth of the rural economy: a global and European approach». *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*. Issue 4. pp. 132-137.
12. Prohnyk, O.D. (2018). «Inclusive development of Ukraine: obstacles vs prospects». *Ekonomichnyj visnyk Donbasu*. № 1(51). pp. 187-197.
13. Pavlov, O.I., Didukh, S.M. (2020). «Inclusive development of Ukraine as a system». *Problemy ekonomiky*. № 4 (46). pp. 75-81.
14. Popadynets', N.M. (2019). «Priorities of inclusive development of regions of Ukraine». *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*. Issue 2 (80). pp. 91-93.
15. Prodius, O.I. (2019). «Problems and prospects of inclusive development in the conditions of globalization». *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Ekonomika i upravlinnia*. Vol. 30 (69). № 4.
16. Report of the World Commission on Environment and Development. Our common future. (1987). Available at: <https://ambiente.files.wordpress.com/2011/03/brundtland-report-our-common-future.pdf>.
17. World Development Report 2008: agriculture for development. World bank. (2008). Available at: siteresources.worldbank.org/INTWDR2008/Resources/WDR_00_book.pdf.
18. Liuds'kyj rozvytok dlia vsikh i kozhnoho: Dopovid' OON. Human Development Reports. [Human Development for All: UN Report. Human Development Reports]. Available at: <http://hdr.undp.org/>.
19. All on Board: Making Inclusive Growth Happen. Oecd Organisation For Economic Co-Operation And Development. Available at: <https://www.oecd.org/economy/all-on-board-9789264218512-en.htm>.
20. Didukh, S.M., Lobots'ka, L.L., Minina, V.O. (2020). «Inclusive economy as a new paradigm of sustainable development». *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky*. Vol. 5. № 3. pp. 100-107.
21. Didukh, S.M. (2020). *Inklyuzyvnyj rozvytok ahropodovol'chyykh vertykal'no-intehrovanykh kompanij Ukrainy*. [Inclusive development of agro-food vertically integrated companies of Ukraine]. Astroprynt. Odesa. Ukraine.
22. МХП: інформація про облігації. Mironivsky Hliboproduct. [MHP: information about bonds. Mironivsky Hliboproduct]. Available at: <https://www.mhp.com.ua/uk/dlja-investoriv/infomratsija-pro-obligatsii>.
23. «Kernel» розмістив євробонди на \$ 300 млн зі ставкою купона 6,5 %. Інтерфакс-Україна. (2019). [“Kernel” placed Eurobonds for \$300 million with a coupon rate of 6.5%. Interfax-Ukraine]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/economic/618733.html>.
24. Global Wealth Report 2016. Credit Suisse Research Institute. Available at: <https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html>.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2023 р.